

Az akadémiai könyvkiadás és könyvszerkesztés reformkori történetéből

GAZDA István

Az első akadémiai kiadvány

1978-ban jelent meg „*A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 1828–1950*” című bibliográfia, amelynek első tétele a következő:¹

„1828

Relatio Deputationis Regnicolaris mixtae, pro discutiendo plano erigendae Nationalis Societatis Eruditae Hungaricae sub sessione
59

Modernorum Regni Comitiorum emiassae.
30 p.”

A kötet összeállítói úgy vélték, hogy ez a 30 oldalas mű tekinthető az Akadémiai Kiadó első kiadványának, másképpen fogalmazva: ezzel a művel indult meg Magyarországon az akadémiai könyvkiadás, s ezért szerepel 1978 óta az akadémiai kiadványok gerincén az 1828-as alapítási évszám. A műből egy eredeti példányt őriz az

Akadémiai Könyvtár Kézirattára, de azon csak ceruzával ráírva szerepel az 1828-as évszám.

Ha átnézzük az Akadémia történetéhez kapcsolódó egykorú iratokat, jegyzőkönyveket, akkor az 1828-as évszám valódiságát nem tudjuk bizonyítani. Nincs bizonyíték arra, hogy 1828-ban az Akadémia, vagyis a Magyar Tudós Társaság megkezdte volna kiadói tevékenységét.

Választ kell viszont adni arra, mi is ez a rejtélyes kiadvány, amelyet az 1978-as jegyzék sorrendben az első helyen említ, s hogyan kapcsolódik az Akadémia, illetve a Magyar Tudós Társaság (Nationalis Societatis Eruditae Hungaricae) kiadói tevékenységéhez.

Mint ismeretes, az Akadémia alaprajzát a pozsonyi országgyűlés 1826. március 15-én tárgyalta meg, és az elvégzett munkáról így számolt be később az Akadémia titoknoka: az „*Elegyes ülésbe összejöttek az ország rendei, és itten azon országos Deputatio, mely a Magyar Tudós Társaság*

coordinatioja végett ki küldetett, jelentését bé adván, s ezen jelentés per Extensum felolvastatván ... ki nyomtatatni rendeltetvén”.

Ez a vitaanyag tehát kinyomtatásra került, kézbe is vehették a képviselők. A nyomtatvány pontos címe a következő:

Relatio Deputationis Regnicolaris mixtae, pro discutiendo Plano erigendae Nationalis Societatis Eruditae Hungaricae, sub Sessione 59-na modernorum Regni Comitiorum exmissae. + Plánuma a felállítandó Magyar Nemzeti Tudós Társaságnak. H. n., é. n. 30 p.

És ez valóban az a 30 oldalas anyag, amelyet az 1978-as bibliográfia is említ, de látható, hogy ez két részből áll: az Akadémia tervezetének latin és magyar nyelvű szövegváltozatából. Hogy mikor jelent meg, arra nézve nincs adat a kiadványon.

Döbrentei Gábor viszont a Magyar Tudós Társaság első évkönyvében összefoglalja az Akadémia megalapításának körülményeit, s a következő tényt közli:

„Az említett Országgyűlés’ irásai 1ső kötet 250d. lapján, 75d. ülés. A’ 253–262 lapokon van itt latinúl az előrajz egy magyar tudós Társaságról; a’ 270–279 lapokon magyarul.”²

Ha ezt fellapozzuk, azt látjuk, hogy ez a szöveg megegyezik a 30 oldalas kiadvány szövegével. És mivel a 75. ülés 1826-ban volt, megállapíthatjuk, hogy az önálló kiadvány 1826-ban készült, s azt az ülést megelőzően a képviselők kézbe kapták, majd midőn befejeződött az országgyűlés 1827-ben, ugyanezt a szöveget ismét közreadták az Országgyűlési irományokban. Időközben ezt az anyagot fel is terjesztették Bécsbe engedélyezésre, amelyről Döbrentei ezt írja:

„Aprilis 17d. 1826b. a’ Felső eleibe terjesztetett az Ország előkelő sulyai és kívánságai sorában, a’ Társaság’ alaprajza, megerősítés végett.”³

Az azonban végképp nem igaz, hogy ez a szöveg 1828-ban került volna ki a sajtó alól (1828-ban már nem is volt országgyűlés), s termé-

szetesen az sem igaz, hogy ez már magának az Akadémiának, tehát a Tudós Társaságnak volt a kiadványa, hiszen ezt még az országgyűlési iroda adta ki, s ennek az alaprajznak az engedélyeztetésére vártak az Akadémia alapítói három éven keresztül.

Az országgyűlés 1827-ben befejezte a munkáját, s az 1827-ben beiktatott XI. tc. szól magának az Akadémiának az alapításáról. 1827-ben még nem döntött Bécs az Akadémia egésze működéséről és még nem véglegesítette a beadott alaprajzot sem. Minderre csak 1830. július 7-én került sor, tehát ettől kezdve működhetett a Magyar Tudós Társaság, összehívhatta első nagygyűlését, amelyet 1831. február 14-én meg is tartottak, és megkezdhetette kiadói tevékenységét is.⁴

Első kiadványuk 1831 januárjában jelent meg a következő címmel:

A’ magyar tudós Társaság alaprajza és rendszabásai. Pesten, 1831. Trattner–Károlyi ny. 27 p.

Az eredeti nyomdászámbla tanúsága szerint a Bécs által jóváhagyott alapszabály-gyűjtemény magyar nyelvű változata 5000 példányban jelent meg, s a nagygyűlésre érkezők azt február 14-én vehették kézbe, de annak szétosztására csak márciusban került sor. Az alaprajzból és a rendszabásokból 600 példányt latin nyelven is elkészítettek (*Planum et status societatis eurditae Hungaricae. Pestini, 1831. Typis J. M. Trattner et S. Károlyi. 28 p.*)

1831-ben tehát ezzel a két kiadvánnyal kezdte meg a Tudós Társaság kiadói működését, így az 1828-as, feltételezett évszámot mindenképpen át kell cserélni az 1831-esre. A Társaság első valódi szakkönyve csak a következő évben látott napvilágot:

Magyar helyesírás’ és szóragsztás’ főbb szabályai. A’ magyar tudós társaság’ különös használatára. Pesten, 1832. Trattner–Károlyi ny. 32 p.

Ez a mű 1832 júliusában 750 példányban került kinyomtatásra, amelyből 630 került kereskedelmi forgalomba, a mű árusítását *Wigand* könyvkereskedése vállalta magára. Ezeket az

adatokat is a Régi Akadémiai Levéltárban megőrzött iratokból tudjuk kiolvasni. 1832-ben több hivatalos kiadványt is közreadott a Társaság, de első „normál” kiadványuk, szakkönyvük csak 1833-ban került ki a sajtó alól. 1832-ben elkészültek nyomtatásban a jutalomkérdések 2000 példányban, a Társaság által hozott határozatok 250 példányban, az első névkönyv és az első igazgatósági jelentés is.

A sorszámmal ellátott akadémiai kiadványok

Az Akadémia reformkori kiadványainak áttekintése elsősorban azért okoz gondot, mert a sok-sok megjelent jelentésből, pénzügyi áttekintésből nehéz kihámozni, hogy végül is melyek azok a művek, amelyeket a tagok csak előterjesztettek, de anyagiak hiányában nem jelentek meg, s melyek azok, amelyek valóban kikerültek a sajtó alól. Ez minden eddigi bibliográfusnak gondot okozott.

Jelen sorok szerzője véletlenül figyelt fel arra, hogy az akadémiai kiadványok többségéhez egy titoknoki (főtitkári) utószó is járul, amely a kiadványokhoz hozzáillesztett egyleveles nyomtatvány, s abban szerepel egy sorszám, hogy a megjelent mű hányadik az akadémiai kiadványok sorában. Ha ebből elindulunk, akkor sziszifuszi munkával össze tudjuk gyűjteni az összes reformkori akadémiai kiadványt, s azt tapasztaljuk, hogy az 1848-ban megjelent utolsó, sorszámmal ellátott kötet a 104-es sorszámot kapta, tehát úgy tűnik, hogy 104 szakkönyvet tudott közreadni a Tudós Társaság az 1831 és 1848 közötti időszakban.

Csakhogy *Schedel (Toldy) Ferenc* kéziratos feljegyzéseiből kitűnik, hogy az egyik mű számára kiosztották a 19-es sorszámot, ez talán Euklidesz Eleméinek magyar fordítása lett volna, de az egy elég költséges kötetnek ígérkezett, és végül is kiadására csak 1865-ben került sor. Nincs tehát 19-es sorszámú kiadvány, így a reformkor éveiből összesen 103, sorszámmal ellátott kiadványt van módunk regisztrálni.

Ezek többsége egy-egy belső sorozathoz is kapcsolódik, ezek többnyire jól ismertek: *Külföldi*

játékszín (19 kötet), *Eredeti játékszín* (16 kötet), *Magyar játékszíni jutalmazott feleletek* (1 kötet), *Római classicusok magyar fordításban* (5 kötet), *Hellen classicusok magyar fordításban* (3 kötet), *Kazinczy Ferenc eredeti munkái* (2 kötet), *Régi magyar nyelvemlékek* (4 kötet), *Nyelvtudományi pályamunkák* (4 kötet), *Philosophiai pályamunkák* (3 kötet), *Természettudományi pályamunkák* (3 kötet), *Történettudományi pályamunkák* (2 kötet), *Törvénytudományi pályamunkák* (3 kötet), *Mathematicai pályamunkák* (2 kötet), *Műszótárak* (3 kötet), *Zsebszótárak* (4 szótár 5 kötetben).

A fentiekén túlmenően számos hivatalos kiadvány és periodika jelent meg a Társaság gondozásában, utóbbiak között említendő az *Académiai Értesítő* 4 évfolyama, a Tudománytár 36 évfolyama, a 15 alkalommal megjelent akadémiai *Névkönyv*, valamint a hét vaskos kötetben kiadott akadémiai *Évkönyv*.

Az első, helyesírási gondokkal küszködő akadémiai matematikai kiadvány

A Tudós Társaság által kiadott első matematikai munka egy logaritmustábla volt, amely afféle különlegességnek számít, hiszen az az Akadémia költségén jelent meg Londonban:

A' természetes számok' logaritmái 1^ol 108000^g. Szerkezteté Babbage Károly. Stereotyp-harmadik kiadás. Készült Nagy Károly felügyelése alatt. A' magyar tudós társaság' költségével. London, 1834. W. Clowes. [2], VII, XIV, 202 p.

A művet az Akadémia megbízásából *Nagy Károly* nyomtatta Londonban, s látta el egy második előszóval. Maga a kiadvány oly sikeres lett idehaza, hogy később szerzőjét, *Charles Babbage*-t az Akadémia külső tagjai sorába fogadta. A kiadvány különlegessége, hogy abból 600 példány magyar előszóval jelent meg, 200 példány háromnyelvű (magyar, angol és német előszóval), 100 példány kétnyelvű (magyar és angol), illetve szintén 100 példány magyar és német előszóval készült. Ez összesen 1000 példány, amelyből 500-at zöld papírra, 250-et sárgára, 250-et pedig fehérre nyomtattak.

Az egyes kiadások címlapjai eltérnek egymástól, a német előszóval ellátott kiadás címlapján például ez olvasható: *Logarithmen der natürlichen Zahlen 1 bis 108000. Von Karl Babbage. Dritte Stereotyp-Auflage, besorgt und mit der Einleitung in deutscher Sprache herausgegeben, von Karl Nagy. Gedruckt für die Ungarische Akademie der Wissenschaften. London, 1834.*

Az angol előszóval ellátott kiadás címlapja a következő: *Table of the logarithms of the natural numbers from 1 to 108000. By Charles Babbage. Stereotyped-third edition. Printed for the Hungarian Academy of Sciences. London, 1834.*

E kiadásokban Babbage eredeti, angol nyelvű előszava is kinyomtatásra került, míg a csak magyar előszóval készült változatban, annak Nagy Károly által átdolgozott és kiegészített szövege jelent meg.

A Tudós Társaság akkoriban igyekezett kialakítani a magyar helyesírás és „szóragasztás” főbb szabályait, ezért minden kiadványukban elhelyeztek egy figyelmeztetést, amely így hangzik: „A’ magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a’ benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akárminemű, nyelvet ’s írást illető elvekről.”

Ez a figyelmeztetés a kiadványok többsége számára jogos, jelen esetben azonban megmosolyogtató, hiszen a 202 oldalas matematikai táblázatsorban elsősorban ez a szöveg olvasható: *Log.* Ennek a szónak a helyesírásáról túlságosan nagy vitát nem érdemes nyitni.

Vörösmarty és Czuczor elveszettnek hitt 1848-as iskolai magyar nyelvtankönyveiről

Az Akadémia vállalta, hogy az iskolák munkáját annyiban is segíti, hogy nyelvtankönyveket állít össze számukra. Erről a témakör egykori kutatója, *Illéssy János* így emlékezett vissza az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1893-as évfolyamában:

A kiadásra vonatkozó javaslatot „a helytartótá-

nács és a m. udv. kancellária elfogadták. 1848 márcz. 16-án kelt a kir. leirat, mely elrendeli, hogy a Czuczor és Vörösmarty magyar nyelvtanai (»Elemi magyar nyelvtan«, »Magyar Nyelvtan« és »Szókötés«) a gymnasiumok alsó osztályainak használatára kinyomattassanak s a szerzőknek tiszteletdíj, a még hátralevő negyedik kötetet is beleértve, 4000 ezüst ft. fizetessék az egyetemi nyomda pénztárából.

Ez időn túl a hivatalos iratok közt még egyszer található nyoma a Czuczor-Vörösmarty-féle nyelvtanoknak. Ugyanis a szerzők 1848. jun. 2-án az íránt folyamodnak br. Eötvös Józsefvallás és közoktatásügyi miniszterhez, hogy munkáikat kinyomatás előtt »végső áttekintés végett« juttassa kezükhöz. A miniszter a kérés teljesítését el is rendelte. Mi lett tovább a munkákkal? – nem tudom. A közbejött nagy események valószínűleg meghiúsították az egész szándék kivitelét: a kéziratban már kész három kötet nem került nyomda alá s talán az egyetemi nyomda irattárában hevernek, a negyedik kötet pedig el sem is készült.»⁵

Ezt a tényt a kutatók azóta is elfogadják, tehát hogy a Vörösmarty Mihály és Czuczor Gergely által írt nyelvtankönyvek a háborús események miatt 1848-ban nem kerültek kinyomtatásra, s csak 1851-ben jelentek meg. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában megtalálhatók azok a javítások, amelyek az 1848-ra tervezett kötetekhez készültek, de a kutatók úgy vélték, hogy ezeket a nyomdai javításokat csak az 1851-es kiadásra hajtották végre első alkalommal.⁶ Az 1977-ben megjelent kötet szerkesztői utalnak arra, hogy *Viszota Gyula*, a reformkori akadémikusok életművének neves kutatója, az *Egyetemes Philologiai Közöny* 1903-as kötetében írt részletesen ezekről a hivatalos iskolai nyelvtanokról. Szerinte a Czuczor és Vörösmarty által megfogalmazott nyelvtan már 1846-ban felküldetett a Helytartótanácshoz, ők lektoráltatták, de egyelőre nem került nyomdába. A nyomtatás elvileg 1848 tavaszán el is kezdődött, és bár *Szász Károly* miniszteri tanácsos értesítette is a munka megkezdéséről Vörösmartyt, *Viszota* is és *Illéssy* is úgy vélte, hogy ezek a művek csak 1851-re

készültek el. Az egyik kötet „*Elemi magyar nyelvtan*”, a második „*Magyar nyelvtan*” címmel látott volna napvilágot 1848-ban, és tervezték a III. és IV. osztály számára a „*Szókötés*” című munka közreadását is. Az elkészült nyomdai levonatokhoz készített számos pótlást és javítást Czuczor Gergely és Vörösmarty Mihály, de valamennyi kutató úgy vélte, hogy ezeket a nyomda 1848-ban már nem tudta átvezetni, a kéréseket nem tudta végrehajtani, a tervezett tankönyvek közül az első és második osztály számára íródott munka nem tudott elkészülni akkor, hanem mindezekre 1851-ig kellett várni.

Jelen sorok szerzője az irodalomtörténészek hipotézisét és az 1977-ben megjelent Vörösmarty kritikai kiadásban olvasható megállapításokat cáfolni tudja: a két tervezett tankönyv ugyanis – az ismert történelmi események ellenére – a forradalom és szabadságharc időszakában, 1848-ban elkészült az Egyetemi Nyomdában, s a nyomda munkatársai végre is hajtották a két szerző által kért javításokat.

A kötetből csak néhány évvel ezelőtt került elő egy-egy példány, a szerzetesrendek és más megszüntetett gyűjteményekből kialakított hatalmas fölőspéldány-központ anyagából, s ezek a példányok bekerültek a Nemzeti Könyvtár állományába. A két kötet címlapján sem Czuczor Gergelynek, sem Vörösmarty Mihálynak nem szerepel a neve, így az OSZK munkatársai által készített hivatalos címleírásban sem kaptak helyet, pedig az előszó végén mindkettejük neve ott olvasható. A két kötet a következő:

*Elemi magyar nyelvtan a közép iskolák 1. oszt. számára. Buda, 1848. Egyetemi ny. VI, 84 p.*⁷
*Magyar nyelvtan a középiskolák 2. oszt. számára. Buda, 1848. Egyetemi ny. 163 p.*⁸

A fentiekből következik, hogy a Vörösmarty és Czuczor által – akadémiai felügyelettel – írt középiskolai nyelvtanok közül az első és a má-

sodik osztály számára készített, és 1848-ban megjelenni tervezett munka (a szerzői javítások figyelembe vételével) 1848-ban valóban meg is jelent az Egyetemi Nyomda jóvoltából. E két mű kézírata megtalálható az Akadémia gyűjteményében, s azt az egykoron meg nem jelent iratok között tartják számon, ez azonban nem helyes megállapítás, mert a kéziratok megjelentek, bár lehetséges, hogy a mű terjesztésére akkoriban nem nyílt mód.

A Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolódó könyvkiadás reformkori történetéből még jó néhány elemet tudnánk közreadni, de most – egykori témavezetőnk és lektorunk, néhai Fülöp Géza tiszteletére – csupán a fentiek kiemelésére volt módunk.

Jegyzetek

1. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 1828–1950. Bp., 1978. Akadémiai Kiadó. 15. old.
2. A Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. Első kötet. 1831–1832. Pesten, 1833. Trattner–Károlyi nyomtatása. 49. old.
3. Uo. 51. old.
4. Lásd bővebben: Gazda István: A Magyar Tudományos Akadémia reformkori kiadványai 1831–1848. Piliscsaba, 1999. MATI. 170, 22 old. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 13.) – A Fülöp Géza által bírált kandidátusi disszertáció egyik egysége.
5. Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 378. old.
6. Lásd: Magyar nyelvtan a' középtanodák' II. osztálya számára. Budán, 1851. In: Vörösmarty Mihály: Publicisztikai írások. + Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok. Szerk.: Solt Andor, Fehér Géza. Bp., 1977. Akadémiai Kiadó. 389. old. (Vörösmarty Mihály összes művei 16.)
7. OSZK raktári szám: 284.120
8. OSZK raktári szám: 809.685

Beérkezett: 2014. február 3.